

El turisme

La platja gran de Platja d'Aro.

De l'estiueig dels forasters a la invasió dels visitants

LLUÍS MUNDET I CERDAN

L'article fa un repàs de l'evolució que ha experimentat el turisme a la Costa Brava els darrers cent anys. S'ha de puntualitzar que la intenció no és tant reconstruir la seva història –prou coneguda actualment gràcies als estudis realitzats per altres autors: Barbaza (1966), Cals (1982), Fraguell (1993), Donaire (1996)...– com parlar dels diferents models turístics que l'han caracteritzat, en un context més ampli.

Es pot argumentar que aquest escrit margina l'estudi del turisme a les comarques gironines d'interior, en centrar-se quasi d'una manera exclusiva en el litoral. És cert, perquè durant aquest segle és en aquesta franja de territori on s'han produït els canvis més importants en el turisme, tot i que al llarg del proper segle, sens dubte, serà el rerepaís, l'interior, qui prendrà el relleu al dinamisme que fins ara han monopolitzat les comarques gironines de costa. Això necessitarà d'un altre article, però és clar, d'aquí a uns anys.

Els diferents models turístics que han marcat l'evolució de la Costa Brava

La història turística de la Costa Brava es podria estructurar a partir de tres grans models (Donaire, 1996): el prefordisme, el fordisme —que a la vegada es pot subdividir en un període artesanal i un d'industrial— i la difícil i encara incompleta adaptació al darrer model, el postfordista.

Abans de continuar caldria, però, aclarir el significat de la paraula fordisme, al voltant de la qual s'articulen la resta de models. Hi ha un abans i un després del fordisme, per tant cal saber què s'entén per fordisme.

L'origen de la paraula el trobem en l'empresari nord-americà Henry Ford, difusor del mètode de fabricació en cadena que va permetre que milers de consumidors accedissin per primer cop a la possessió d'un automòbil —és clar, sempre que fos un Ford T i de color negre, única possibilitat d'elecció que hi havia en aquell moment—. Així doncs, el terme fordisme s'ha acabat utilitzant per definir una etapa del capitalisme caracteritzada per la fabricació en

Jo sóc, no solament fill d'aquest tros de país, sinó que, al revés del que sol passar tan sovint, en sóc un apassionat. Aquí vaig néixer i aquí seré enterrat un dia, gairebé veient el mar.[...] El que jo no sé és si la Costa Brava d'avui és millor o pitjor que aquella que vàrem conèixer i viure fa alguns anys. El que dic és que és absolutament diferent, literalment distinta, de comparació impossible. Si això és un bé o ha estat un mal, jo no m'atreveixo pas a dir-ho. Em limito a constatar-ho.

Josep Pla (1978). *La Costa Brava*, p. 5.

massa de productes estandarditzats, sense diferenciar i amb molt poques possibilitats d'elecció per part dels usuaris finals. Model que també s'ha acabat extrapolant al turisme, i que tindria com a màxim exponent el turisme de masses i el paquet turístic barat a una destinació de sol i platja.

El prefordisme, 1900-1950

El model de turisme prefordista a la Costa Brava es pot caracteritzar per la diversitat de formes turístiques que adopta i per la seva discontinuïtat en el temps i en l'espai (la Costa Brava encara no constitueix una unitat funcional). Un reduït nombre de turistes, però amb un elevat nivell cultural i econòmic i una gran sensibilitat pels valors patrimonials, s'apropia de part del territori, i s'inicia el seu procés d'elitització.

Sobresurten tres formes turístiques predominants: les excursions a la costa (per terra o per mar), el turisme de balneari i l'aparició de les primeres residències i urbanitzacions. El 1922, el Centre Excursionista de Catalunya edita una *Guia de la Costa Brava*, amb un recull de diferents excursions. El 1924 apareix l'*Àlbum guia de la Costa Brava*, publicat per l'Ateneu Empordanès de Barcelona, en diversos idiomes (català, espanyol i anglès) i amb profusió de fotografies. La *Guia de l'estiuvejant*, obra de la Societat d'Atracció de Forasters de Barcelona, ja parla de 24 localitats de la província de Girona, 14 de les quals es troben al litoral.

Les males comunicacions per l'interior motiven l'aparició, l'any 1928, dels Viatges Blaus, excursions marítimes que enllacen la Costa Brava amb Barcelona, i que són considerats els primers viatges organitzats al litoral costabravenc.

La Costa Brava, segons ha estudiat Barbaza (1966), s'inicia amb un cert retard en el turisme de balneari, en comparació amb altres localitats turístiques del litoral de la Costa Brava (Canes, Niça...) o de Cantàbria (Santander). Tot i així, els primers banyistes fan la seva aparició a final del segle XIX, tal com demostren les llicències sol·licitades als ajuntaments per tal de poder bastir una caseta de bany a la platja que han romàs als arxius dels ajuntaments de Roses, Torroella-l'Estartit, Palamós o Sant Feliu de Guíxols.

Les primeres mostres de residencialisme les trobem a Blanes, Cadaqués, Lloret de Mar, Tossa, Sant Feliu de Guíxols, Palamós o Begur. Són cases aïllades, en llocs amb un paisatge o una vista privilegiada o bé

Monòlit dedicat a Ferran Agulló a l'ermita de Sant Elm, de Sant Feliu de Guíxols.

V. Fargnoli

La platja de Roses, a començament de segle.

urbanitzacions senceres que s'inspiren en el model de ciutat-jardí, com és el cas de S'Agaró. La promoció de la imatge de la Costa Brava recau en els visitants estrangers, més que en la burgesia catalana. Molts d'aquests forasters hi construeixen les seves residències: Karl Faust i els jardins Mar i Murtra de Blanes; la masia de Josep M. Sert i la seva dona; la princesa Rousadana Mdivani, que a principi dels anys 30 és visitada per Luchino Visconti, Coco Chanel, Salvador Dalí, Marlene Dietrich...; el matrimoni format pel coronel rus Nicholas Woevodski i Dorothy Webster, que es fa construir un castell al Cap Roig de Calella de Palafrugell (Febrés, 1994). Però és Tossa la que, sense cap mena de dubte, esdevé el punt de referència obligat de tots els intel·lectuals i artistes estrangers que arriben a la Costa Brava abans de la Guerra Civil.

El 1935 se celebra a la ciutat de Girona la Conferència de la Costa Brava, amb el patrocini de la Conselleria d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, per tal d'analitzar l'impacte del turisme sobre el territori, amb una clara voluntat

conservacionista no només del paisatge sinó també de la identitat del litoral. Esdevé la primera temptativa seriosa de gestionar d'una manera global els recursos turístics de les comarques gironines.

La Guerra Civil espanyola i posteriorment la II Guerra Mundial que assola Europa suposen el brusc final d'aquest període i l'inici d'un llarg parèntesi en l'evolució turística de la Costa Brava.

El fordisme artesanal, 1950-1965

El model turístic que podríem anomenar com a fordisme artesanal fa la seva aparició després de la llarga postguerra, al principi de la dècada dels 50 i s'allarga fins el 1965. És important remarcar que no significa un retorn dels turistes d'abans de la Guerra Civil, sinó que comporta l'aparició d'un nou model turístic, el fordista,

La cala Rovira, de Platja d'Aro, a començament de segle.

La platja de Sant Pol, de Sant Feliu de Guixols, els anys 60.

que es diferencia clarament de l'anterior i que, a la vegada, es subdivideix en dues etapes. La primera, el fordisme artesanal, es distingeix per la improvisació i la provisionalitat de l'oferta, amb una minsa participació del capital estranger. En la segona etapa, el fordisme industrial, s'entra clarament en l'estructura capitalista internacional, a la vegada que s'agreugen totes les contradiccions que el model ha anat generant.

Al començament de la dècada dels 50 l'oferta turística es caracteritza per la seva improvisació: la majoria d'hotels són antigues residències o cases d'estiueig reconvertides apressadament per tal de poder donar satisfacció a una demanda que desborda les previsions més optimistes. Els capitals necessaris, en contrapartida, són també modestos i d'origen local. L'estructura empresarial és clarament familiar, i dibuixa un model que Cals (1982) titlla de tradicional, i que es defineix per la migradesa de les inversions, l'estructura familiar de l'empresa, que determina la dimensió reduïda dels establiments i la seva explotació directa, i l'establiment d'unes relacions laborals amb els treballadors de tipus paternalista.

L'escriptor Néstor Luján va saber captar molt bé aquell moment inicial de confusió, desordre, improvisació i sorpresa davant la capacitat d'atracció del paisatge de la Costa Brava que es va produir l'estiu de 1952.

«La Costa Brava aquell estiu va ultrapassar les seves màximes possibilitats. Va arribar, com es diu pintorescament, al complet. No hi cabia ningú més, ni estrangers ni nacionals. Josep Pla em deia, divertidament horroritzat, que els quatre-cents llits per a forasters de què es disposava a la Costa es trobaven perpètuament ocupats. La resta de turistes circulaven en els seus automòbils —sempre segons Pla— com fantasmes en les clares nits de la Costa. Com ànimes turístiques en pena. El cert és que recorrent la Costa vam veure a les nits força automòbils estrangers amb gent dormint a dintre.

»Si hem de subratllar la característica de la nostra Costa Brava en aquell temps, del seu estiueig, hem de reconèixer que el signe més visible era la seva incoherència, el seu desmanegat desordre, la manca absoluta de preparació.

»Però hem d'afirmar que —exceptuant algun cas aïllat— l'èxit de la Costa es va deure essencialment a la natura, al paisatge, al clima, a l'espontaneïtat de la mateixa vida. L'home i no diguem l'Estat —que estava tan lluny, tan remot i solemniat—, feia orelles de cònsol si per casualitat li arribava alguna petició d'ajuda. L'èxit va ser gratuït, inesperat.

»Aquell any, el desvergonyat formigueig humà ho havia envaït tot.

»Efectivament, a la Costa no hi havia en tot el litoral un sol hotel amb cent habitacions. La cuina, exceptuant alguns excel·sos casos particulars de menja familiar, estava deixada de la mà de Déu. El peix que es consumia arribava en la seva major part del Cantàbric; la carn, de fora de la regió. La gent, com hem dit, havia de dormir en cases de pescadors, entortolligats en els seus automòbils, en tendes de campanya o en hotels amb aigua corrent teòrica. No hi havia lloc per a ningú. El turisme ens va desbordar».

La segona assemblea de la Costa Brava se celebra a Palafrugell, el 1952. Hi són presentades les Normes per a la protecció del paisatge de la Costa Brava, elaborades per la Comissió Provincial d'Ordenació Urbana, que assumeixen la centralitat del paisatge en el procés d'atracció turística i ressalten l'especificitat del turisme litoral, que a partir d'aquest moment tindrà una normativa urbanística pròpia guiada per criteris estètics. Tot i així, l'aprovació el 1956 de la Ley del Suelo deixa sense validesa totes aquestes normes, i es perd l'oportunitat d'establir un marc urbanístic adaptat a les necessitats del turisme. Això suposa la consagració de l'urbanisme del *laissez faire* i dels Plans Parcial com a forma d'articular la planificació territorial i urbanística de la Costa Brava. Tot plegat condueix a la fragmentació del territori, de tal manera que a mitjan dècada

CRONOLOGIA

Final del segle XIX. Aparició dels primers banyistes a diferents municipis del litoral gironí: Roses, l'Estartit, Palamós o Sant Feliu de Guíxols.

1922 El Centre Excursionista de Catalunya edita una *Guia de la Costa Brava* amb un recull de diferents excursions.

1924 Apareix l'*Àlbum guia de la Costa Brava*, publicat per l'Ateneu Empordanès de Barcelona, en diversos idiomes (català, espanyol i anglès) i amb profusió de fotografies.

1928 Es creen els Viatges Blaus, excursions marítimes que enllacen la Costa Brava amb Barcelona, i que són considerades els primers viatges organitzats al litoral costabravenc.

1935 Se celebra a la ciutat de Girona la Conferència de la Costa Brava, amb el patrocini de la Conselleria d'Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya, per tal d'analitzar l'impacte del turisme sobre el territori.

Dècada dels 50. La Costa Brava és descoberta pel turisme, atret pel seu paisatge, clima i formes de vida. La manca de planificació condueix a la improvisació de l'oferta i dels serveis.

1952 Se celebra a Palafrugell la segona assemblea de la Costa Brava, on es presenten les Normes per a la protecció del paisatge de la Costa Brava, elaborades per la Comissió Provincial d'Or-

denació Urbana, que assumeixen la centralitat del paisatge en el procés d'atracció turística.

1956 S'aprova la Ley del Suelo, que deixa sense validesa totes aquestes normes i consagra l'urbanisme del *laissez faire* i dels plans parcials com a forma d'articular la planificació territorial i urbanística de la Costa Brava.

1967 S'inaugura l'aeroport Girona-Costa Brava.

1969 Comencen les obres de l'autopista entre Barcelona i la Jonquera.

1970 El nombre de segones residències al litoral supera el total d'habitats principals.

1973 La crisi del petroli atura el creixement desmesurat de l'oferta turística.

1976 Es realitza el Debat Costa Brava, congrés itinerant per diversos punts del litoral, amb cloenda a Girona.

Dècada dels 80. Es comencen a redactar els primers plans urbanístics municipals amb la voluntat d'esmenar els errors fruit de l'anterior model de planificació.

Dècada dels 90. Substitució del model de creixement extensiu, que s'alimenta principalment del territori, per un nou model centrat en l'augment de la rendibilitat dels equipaments turístics. El municipi es converteix en el principal motor d'innovació i canvi.

dels 60 l'espai turístic de la Costa Brava ens apareix ja com una realitat inconnexa i desvertebrada (Donaire, 1996, p. 229).

La planificació a la Costa Brava durant les dècades dels 50 i 60 és més un exercici de legitimació de la realitat existent que un esforç d'ordenació de l'espai turístic. La planificació turística fa seu el model *desarrollista* intentant resoldre els problemes d'infraestructura que encara presenta la Costa Brava. El 1967 s'inaugura l'aeroport Girona-Costa Brava, el 1969 comencen les obres de l'autopista entre Barcelona i la Jonquera i el 1971,

amb l'elaboració del Plan de Accesos de la Costa Brava per part del Ministeri d'Obres Públiques, es dibuixa la futura xarxa viària definitiva. Aquesta xarxa afavoreix l'accés ràpid amb l'establiment d'eixos de comunicacions directes des de l'autopista fins al litoral costabravenc. L'estructura viària que en resulta, en forma d'espina de peix, deixa en un segon terme la interconnexió entre els diferents municipis de la costa, fet que té com a resultat final una fragmentació territorial més gran.

La política turística de les diferents administracions d'aquest període es pot

definir com a contradictòria: es mou entre la potenciació del model de creixement sense cap tipus de limitació ni control, el *laissez faire*, i un discurs suposadament crític. És en aquest moment que s'imposa el model turístic centrat exclusivament en el litoral, deixant en un segon terme (cosa que equival a condemnar-lo a l'oblit) l'existència d'un rerepaís. L'allotjament hotelier és el que té un creixement i un dinamisme més grans. El període 1956-1964 veu com el nombre d'hotels es triplica, mentre que el nombre de places es multiplica per deu. Precisament el 1964 és un any clau, que marca un punt d'inflexió en el model turístic. Aquell any es duplica el nombre de places hoteleres respecte a l'any anterior (es passa de les 17.700 de 1963 a les 35.300 del 1964); un any més tard, però, el creixement és només del 2% (Donaire, 1996, p. 236).

Els primers nuclis turístics dels anys 50 són els mateixos del període anterior a la Guerra Civil: Tossa, Sant Feliu de Guíxols, Calella de Palafrugell, Begur i Cadaqués.

A partir de 1964 fan la seva aparició nous centres turístics, que es poden considerar clarament fordistes: l'Estartit, Sant Antoni de Calonge i Roses. A la vegada, comencen a guanyar importància altres formes d'allotjament turístic: els càmpings, apartaments i segones residències.

Barbaza (1966) considera que és en aquest període que el turisme dona a la Costa Brava una unitat funcional que fins aquell moment no tenia.

Al final de la dècada dels 60 i principi de la dels 70 s'inicia la convivència entre dos models d'hostaleria: la tradicional i clàssica, ja definida, i un nou model dirigit a satisfer les necessitats dels *tour operators*, que prefigura la transició d'un model *fordista artesanal* a un *d'industrial*, amb les consegüents estandardització de l'espai turístic i homogeneïtzació de les pràctiques turístiques (Donaire, 1996, p. 245).

La platja de Castell, els anys 70.

El fordisme industrial, 1965-1985

L'etapa del fordisme industrial suposa la substitució de la promoció de la Costa Brava, centrada en la capacitat d'atracció del territori, per una oferta estandarditzada, homogènia i sense personalitat, dirigida a donar satisfacció a un turisme que ja s'ha massificat, en les xifres i en el comportament.

L'allotjament hoteler, d'una forma lenta però inexorable, va perdre protagonisme en favor de l'oferta

dels càmpings i sobretot del turisme residencial, que s'acaba convertint en el protagonista indiscutible del creixement de l'oferta de places turístiques. Es continua la política maximalista de creixement, que dura fins a l'inici de la democràcia, però que ja s'ha d'enfrontar amb les primeres mostres de rebuig social davant l'impacte negatiu del turisme sobre el territori i el medi natural. La crisi del petroli del 1973 atura aquest creixement desmesurat i introdueix entre el sector turístic la in-

certesa i el dubte davant l'esdevenidor (Vicente, 1996).

Un gran nombre de petits hotels d'estructura tradicional es veuen substituïts per noves instal·lacions amb un major nombre d'habitacions, per tal de poder donar satisfacció a les demandes dels *tour operators*, que necessiten hotels més grans per tal de poder encabir-hi els grups, cada cop més nombrosos, que envien amb els seus vols xàrter. Això explica que, tot i la disminució en el nombre d'hotels, el nombre de places augmenti lleugerament. Si a mitjan dècada dels 60 els hotels tenen una mitjana de 50 places, vint anys més tard aquesta és de 100.

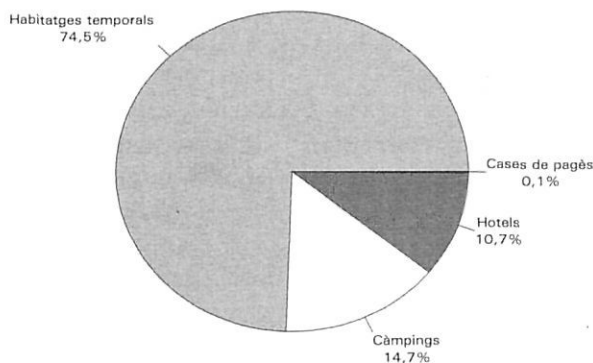
Mentre les altres formes d'allotjament alenteixen o, fins i tot aturen el seu creixement, el residencialisme, que es va estenent com una taca d'oli per tots els municipis del litoral, es converteix en l'element característic i definidor del model turístic de la zona. A la Costa Brava el 1970 hi ha 28.771 segones residències (7 vegades més que el 1960) i, per primer cop, el nombre de segones residències al litoral supera el total d'habitatges principals. El 1981 aquesta xifra arriba ja a les 73.319, i vuit municipis —Llançà, el Port de la Selva, Roses, Castelló d'Empúries, l'Escala, Calonge, Castell d'Aro i Santa Cristina d'Aro— tenen una taxa de funció turística residencial (nombre de segones residències / habitatges principals x 100) superior al 300% (Fraguell, 1993).

Durant aquest període queda fixat el repartiment del nombre de places entre les diferents tipologies d'allotjament, que ens arriba fins avui dia. En el gràfic 1 queda palès l'enorme pes específic dels habitatges temporals, que representen tres quartes parts del total de places turístiques de la Costa Brava.

Es va configurant un model econòmic que Cals (1988, p. 639) critica «perquè descansa molt en una activitat com la construcció, que a diferència de les de prestació de serveis turístics i de

GRÀFIC 1. L'OFERTA D'ALLOTJAMENT DE LA COSTA BRAVA, 1998

TOTAL PLACES COSTA BRAVA=735.663

Font: Turisme de Catalunya, *Catalunya turística en números*, 1999.

lleure exigeix un creixement gran i continu de l'afluència de visitants per mantenir els nivells d'ocupació».

Aquest model turístic, contràriament als anteriors, comença a provocar les primeres mostres de descontentament i rebuig entre la població, que comencen a articular-se a partir de les mobilitzacions en defensa de la salvaguarda dels aiguamolls de l'Empordà i el Debat Costa Brava, realitzat a Girona el novembre de 1976 i en el qual s'analitza l'impacte econòmic, social i cultural del turisme i es proposa a la vegada un model de creixement alternatiu.

Els primers ajuntaments democràtics, davant la inexistència d'un Pla director de la Costa Brava o d'unes directrius generals per a tot el sector, impulsen a començament de la dècada dels 80 la redacció de plans urbanístics municipals: Blanes és el primer municipi a aprovar el seu Pla General el 1981, i el 1983 ho fan Palafrugell, Torroella de Montgrí-l'Estartit, Castelló d'Empúries, Llançà i el Port de la Selva.

Aquests plans neixen amb la voluntat d'esmenar els errors fruit de l'anterior model de planificació que s'havia seguit. El seu objectiu principal és la integració dels diferents espais turístics que s'han anat configurant en el model de ciutat de cada població, articulant-los mitjançant la construcció de passeigs marítims, la seva connexió amb la xarxa viària i altres mesures urbanístiques que han de permetre la integració de les nombroses urbanitzacions existents als nuclis urbans dels quals depenen.

La difícil, lenta i contradictòria adaptació al postfordisme, 1985-2000

Fins a mitjan dècada dels 80, el model turístic que ha seguit la Costa Brava es pot caracteritzar pel seu elevat consum del territori, ja sigui ocupant la primera línia de mar o en forma d'urbanitzacions, amb una ar-

PERSONATGES

Ferran Agulló. Inventor de la denominació «Costa Brava», en un article publicat al diari *La Veu de Catalunya* el setembre de 1908, tot i que se l'ha acusat de plagiat, puix que el nom ja s'utilitzava en aquells moments per descriure una accidentada franja de la costa ma-

llorquina prop de Pollença. Altres noms que també havien tingut possibilitats foren Costa Grega de Catalunya -defensat per l'erudit Pella i Forgas l'any 1883- i Costa del Coral, proposat per l'escriptor Josep Pla davant les dificultats de traduir el nom Costa Brava a l'anglès o el francès. Joaquim Ruyra havia suggerit la Costa Serena.

Yvette Barbaza. Estudiosa de la Costa Brava, doctora en lletres, professora d'història i geografia i encarregada de recerca del Centre National de la Recherche Scientifique (CNRS). Es va dedicar sobretot als temes mediterranis i en particular a la Costa Brava.

Considerada una de les primeres estudioses del fenomen turístic i del seu impacte a les nostres comarques, fou l'autora de l'enciclopèdica obra *Le paysage humain de la Costa Brava*, un dels estudis més importants que s'han fet sobre alguna regió de la Mediterrània.

Josep Ensesa. Promotor d'un altre tipus d'urbanisme. Gràcies a una factura no pagada de pa, va aconseguir uns terrenys a S'Agaró i, juntament amb l'arquitecte Rafel Masó, l'any 1923 començà a construir-hi la urbanització

(on anys més tard també s'inaugurà l'Hostal de la Gaviña) que acabà convertint-se en un referent de l'època pel seu ordre estètic, pels actes culturals i pel seu ambient selecte, que aconseguí atraure personatges famosos com Liz Taylor, Xavier Cugat, Ava Gardner o Orson Welles. Tal com deia Josep Pla, «va construir de nova planta un nucli urbà orgànic, harmònic, bell».

Josep Pla. L'escriptor que, amb la seva prosa, va saber fixar en obres com *El meu país* o la guia *La Costa Brava* uns paisatges, uns models de vida i uns moments viscuts que ens dibuixen una mena d'Arcàdia o Paradís terrenal que va desaparèixer, en gran part, amb l'arribada del turisme.

Xiquet Sabater. Empresari i humanista, creador el 1940 del prestigiós Hotel Aiguablava, membre fundador de la Comunitat Turística de la Costa Brava i del Patronat de Turisme de la Costa Brava. Narrador incansable que vivia i feia viure el fenomen del turisme com si es tractés d'una experiència única i irrepètible.

SEAT 600. L'element democratitzador del turisme i del residencialisme. El popular 600 va permetre que moltes famílies disposessin d'un cotxe per primer cop, cosa que es va traduir en la fugida de les grans ciutats catalanes d'un important nombre de persones que els caps de setmana s'endinsaven a la recerca de nous paisatges. Aquest fet va comportar, a la vegada, l'aparició d'un altre fenomen que va tenir un impacte radical en el paisatge de les comarques gironines: el residencialisme. Les segones residències, com una taca d'oli, s'anaren escampant per tota la geografia de les nostres comarques, amb tota la problemàtica associada: manca de planificació, de serveis, consum del territori...

quitectura homogènia, estandarditzada i sense personalitat.

El problema rau en el fet que les noves tendències turístiques dema-

nen espais naturals sense degradar, ben preservats, experiències noves i diferents on la qualitat ja se sobreentén. Tot el contrari del que cercava

OBRES

La Costa Brava (1978). Famosa guia de la Costa Brava, obra de l'escriptor Josep Pla i del fotògraf Francesc Català i Roca. La primera edició va aparèixer en castellà, l'any 1941. Diu el mateix Pla: «Demano al lector que prengui aquesta Guia com un esforç per mantenir uns valors de realitat que encara subsisteixen sota aquesta voluminosa multitud humana i aquesta escenografia urbanística. El llibre no pretén ésser un Baedeker, i si ho fos seria un pur galimaties. Respon a un estat d'esperit de joventut aplicat, segurament amb molts defectes, sobre un país que jo he conegut i he estimat profundament».

Le Paysage Humain de la Costa Brava (1966). Obra que sense cap mena de dubte es pot qualificar de monumental, resultat de la primera tesi doctoral sobre la Costa Brava, feta per la geògrafa francesa Yvette Barbaza. Considerada encara avui la monografia més completa que s'ha escrit mai sobre la costa catalana, ens dibuixa perfectament les transformacions econòmiques, humanes i territorials que va experimentar aquesta franja de litoral, a la qual el fenomen turístic donà una unitat territorial i funcional que no tenia abans. Les dades van ser actualitzades en la traducció catalana de 1988 amb un apèndix de Joan Cals que ara ja caldria tornar a revisar.

La Costa Brava (1982). Versió divulgadora de la tesi doctoral de l'economista Joan Cals on s'estudia la problemàtica turística de la Costa Brava des de la meitat dels anys 50 fins al 1980. L'aportació més important del llibre es troba en el capítol quart, on s'exposa l'estudi fet sobre un grup de cent seixanta-un hotels que es poden considerar representatius de l'hoteleria tradicional de la Costa Brava.

Turisme residencial i territori (la segona residència a la regió de Girona) (1994). Aquesta obra comprèn la major part del contingut de la tesi doctoral que la geògrafa gironina Rosa M. Fraguell va presentar l'any 1993. El llibre constitueix una anàlisi dels fenòmens de la segona residència i del turisme residencial. La seva plasmació territorial centrada a les comarques gironines és de gran importància, atès que l'oferta turística residencial representa en la majoria dels municipis més de les tres quartes parts del conjunt de les places turístiques, i en els municipis de l'interior, gairebé la totalitat. Mitjançant aquest llibre ens adonem de la magnitud del fenomen del turisme residencial a les comarques gironines, on hi ha gairebé tantes segones residències com habitatges principals.

Grans hores de la Costa Brava. Les finques d'Aiguablava, Cap Roig i Mas Juny (1994). En aquest llibre, el periodista i escriptor Xavier Febrés ens dibuixa «l'altra» Costa Brava, la que fou descoberta al principi de segle per una elit cultural i econòmica: Bonaventura Sabater i Joan Ventosa (Aiguablava), el matrimoni Nicholas Woevodski i Dorothy Webster (Cap Roig) o el pintor Josep M. Sert i els germans Puig Palau (platja del Castell de Palamós).

tra en una profunda crisi d'identitat. Aquesta manca de definició ve acompanyada per un brusc canvi d'escenari, que es pot resumir en cinc processos clau: el canvi del model turístic, la saturació del model de creixement, una lleu millora de l'estacionalitat, la reorganització de l'espai turístic i el protagonisme de les iniciatives locals davant de la desorientació dels organismes supramunicipals (Donaire, Fraguell, Mundet i Vicente, 1999).

En la darrera dècada s'ha posat de manifest que el model turístic tradicional seguit per la Costa Brava (i per moltes altres destinacions madures de la Mediterrània) ha patit un seriós deteriorament per culpa de l'aparició de noves destinacions de sol i platja amb un exotisme superior (al Carib i l'Extrem Orient), l'obsolescència dels equipaments turístics, una pèrdua de credibilitat de la marca Costa Brava en els mercats turístics o la impossibilitat de donar satisfacció a la demanda, cada cop més gran, d'oferta complementària, de la qual el litoral costabravenc encara té un important dèficit.

Per fer front a aquest debilitament de l'oferta, l'espontaneïtat que suposadament havia caracteritzat fins aquest moment el turisme és substituïda per un creixement intervencionisme.

El procés que d'una forma més clara trenca amb el model turístic anterior és l'estancament i la disminució del nombre de segones residències, i en general del sector de la construcció. En la dècada anterior, el sector havia aconseguit recuperar el ritme de creixement gràcies a la incorporació d'una nova fórmula urbanística: les cases adossades, que permeten augmentar la rendibilitat de la superfície construïda. Les cases en filera, amb serveis mancomunats, s'adapten a la morfologia del terreny, però en la majoria de casos ens trobem, un altre cop, amb

el model anterior, i que la Costa Brava, d'una manera entusiasta, s'havia encarregat de proporcionar. És per tot això que l'adaptació a aquestes noves demandes resulta molt difícil per a la zona, que encara es troba presonera del seu passat, d'un model turístic que ha deixat una forta petja en el paisatge i l'urbanisme de molts municipis. També és una transició lenta, ja que les

dinàmiques territorials tenen una evolució molt més pausada que la dinàmica de canvi seguida pels diferents models turístics, i molt sovint es produeix un *décalage* d'uns quants anys per aconseguir l'adaptació entre una i altra.

La dècada dels 90, sobretot a partir de 1993, després de la desastrosa temporada del 92, veu com el model tradicional de gestió del turisme en-

Pablito

Pas dels turistes per la frontera del Portús, els anys 60.

edificacions que renuncien al territori i tenen un fort impacte visual, motivat per la necessitat de construir importants murs de contenció, a fi de salvar els forts pendents que caracteritzen la difícil geografia de la Costa Brava (Donaire, Fraguell, Mundet i Vicente, 1999).

Aquesta oferta respon a noves for-

mes de demanda, sobretot de segones residències, provinent de l'àrea metropolitana de Barcelona. Alhora, s'ha de tenir present que aquest increment de la demanda es produeix en una conjuntura econòmica molt positiva i que, a més, el sector de la construcció es converteix en un bon refugi del diner negre.

Al principi dels 90, el panorama canvia radicalment, es produeix una nova recessió i, per primer cop, el model de creixement extensiu sembla que ha tocat sostre, ja no pot continuar alimentant-se del consum del territori i ha de canviar d'estratègia: centrar-se en l'increment de la rendibilitat dels equipaments turístics.

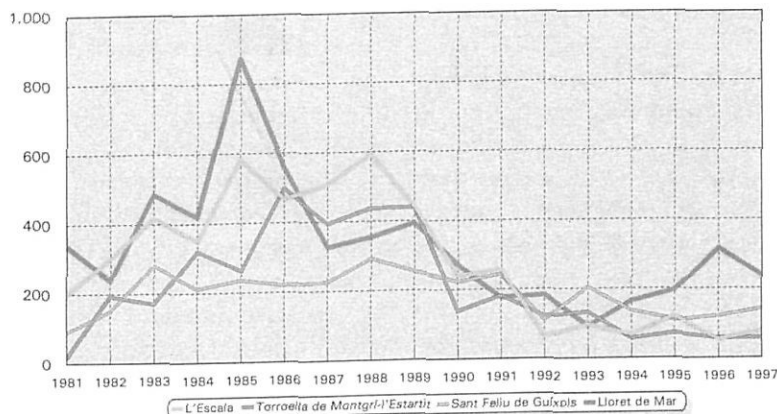
La característica més significativa d'aquest nou model turístic és la progressiva disminució de l'activitat constructora, tal com es despren del gràfic 2, on es dibuixa l'evolució de la construcció d'habitatges familiars, en el període 1981-1997, de quatre dels municipis més significatius de la Costa Brava (Lloret, Sant Feliu, Torroella-l'Estartit i l'Escala). Després del boom que el sector de la construcció va experimentar fins a mitjan dècada dels 80, comença un lent, però constant, declivi.

El creixement avui dia ja no pot ser estimulat per l'expansió del consum territorial, sinó que s'ha de centrar de la rendibilitat dels equipaments turístics.

Si, tal com ja s'ha analitzat, un dels factors desencadenants de la crisi del fordisme és l'estancament de la construcció, una altra de les seves contradiccions internes és el problema crònic de l'estacionalitat, que configura una temporada cada cop més curta. S'ha aconseguit millorar els índexs d'ocupació de quasi tots els mesos de l'any, especialment gener, febrer i març –que tradicionalment tenien unes taxes d'ocupació molt baixes– i allargar el final de la temporada fins al mes d'octubre.

A mesura que el model turístic de la Costa Brava posa en evidència les seves contradiccions internes, l'aparició de nous escenaris qüestionen l'extrema concentració de l'activitat turística en el litoral. Això condueix al trasllat de la construcció de les noves segones residències cap a l'interior, cap al rerepaís immediat.

GRÀFIC 2. EVOLUCIÓ DE LA CONSTRUCCIÓ D'HABITATGES FAMILIARS, 1981-1997

Font: elaboració pròpia a partir de dades obtingudes de les publicacions següents: *Habitatges iniciats i acabats als municipis i a les comarques de Catalunya dels anys 1981-1997* de la Direcció General d'Arquitectura i Habitatge, Departament de Política Territorial i Obres Públiques de la Generalitat de Catalunya.

BIBLIOGRAFIA

- BARBAZA, Y. *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62, 1966.
- CALS, J. *La Costa Brava i el turisme*. Barcelona: Ed. Kapel, 1982.
- CALS, J. «Apèndix. Vint anys després d'El paisatge humà de la Costa Brava». A: *El paisatge humà de la Costa Brava*. Barcelona: Edicions 62, 1988.
- Diversos autors. *Debat Costa Brava. Ponències, comunicacions i documents de les jornades celebrades del 20 de novembre al 18 de desembre del 1976*. Girona: Cambra Oficial de Comerç i Indústria de Girona, 1978.
- DONAIRE, J.A. *El Turismo a los ojos del postmodernismo. Una lectura desde la dialéctica socioespacial. La Costa Brava, Tunicia y los malls*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona, 1996.
- DONAIRE, J.A.; FRAGUELL, R.M. i MUNDDET, L. «La Costa Brava ante los nuevos retos del turismo». *Estudios Turísticos*, núm. 133. 1997.
- DONAIRE, J.A.; FRAGUELL, R.M.; MUNDDET, L. i VICENTE, J. «L'approccio multiscale nella gestione del turismo: La Costa Brava». A *Barcellona. Un nuovo ordine territoriale*. Milà: Franco Angeli, 1999.
- FEBRÉS, X. *Grans hores de la Costa Brava. Les finques d'Aiguablava, Cap Roig i Mas Juny*. Palafrugell: Ajuntament de Palafrugell, Diputació de Girona. Col·lecció Quaderns de Palafrugell. 1994.
- FRAGUELL, R.M. *Turisme residencial i territori: la segona residència a les comarques gironines*. Tesi doctoral. Universitat Autònoma de Barcelona. 1993.
- LUJÁN, N. «Costa Brava: 1952». *Avui*, 23 abril 1995.
- PLA, J. i CATALÀ i ROCA, F. *La Costa Brava*. Barcelona: Edicions Destino, 1978.
- POL, J. *El Món de la Costa Brava*. Sant Hilari Sacalm: Gràfiques Duran, 1986.
- VICENTE i RUFÍ, J. «Per què fa, com a mínim, vint anys que es parla de crisi del turisme a la Costa Brava? Vuit fragments de resposta i reflexió». A *Turisme, territori i estratègies de desenvolupament. Actes de les Jornades sobre el turisme en els espais litorals*. Girona: Universitat de Girona, 1996.

Al mateix temps, la concepció de l'espai turístic intenta superar els estrets marges del litoral de les comarques gironines.

S'intenta integrar entre els atractius de la Costa Brava el patrimoni històric i arquitectònic de Peralada, Girona o Besalú, els paisatges naturals de Banyoles o la Garrotxa, el museu Dalí de Figueres o la mateixa ciutat de Barcelona.

A falta d'un parc temàtic com Port Aventura a la Costa Daurada, s'opta per tematitzar l'entorn immediat; així, es parla del país de Dalí, del camí dels grecs i dels romans (Empúries), de la terra de pirates (Torroella-l'Estartit), de la terra de volcans (la Garrotxa) o de la Barcelona modernista.

En aquesta atmosfera de canvi, els organismes supramunicipals no han sabut articular una estratègia ben definida per tal de reorientar el model turístic que fins al moment havia seguit la Costa Brava. Sens dubte un dels problemes més greus de la zona és la manca de decisions i d'organismes amb capacitat per aglutinar, marcar, dirigir i, si és necessari, imposar una política turística determinada a la totalitat de municipis i comarques que integren la Costa Brava (Vicente, 1996).

Davant d'aquest panorama i la crisi del sector, el principal nivell d'innovació el trobem a l'àmbit local, al municipi, que intenta donar resposta al desig de substituir la imatge despersonalitzada —neutra—

de la Costa Brava per la singularitat de la localitat. La dècada dels 90 es caracteritza pel protagonisme de les iniciatives locals i per la seva diversitat i pluralitat. Cada municipi intenta desenvolupar les seves pròpies iniciatives i polítiques de promoció turística (moltes vegades utilitzant la planificació estratègica), per tal d'aconseguir atreure més turistes, encara que sigui a costa de la localitat veïna.

Si s'han de definir les estratègies postfordistes en una paraula, aquesta és, sens dubte, l'heterogeneïtat: els plans de qualitat i d'excel·lència turística a Lloret, no només amb la reforma de la infraestructura hotelera, sinó també amb actuacions en la cultura i la història del municipi; la recuperació i la posada en valor del territori, del paisatge com a recurs turístic, tal com s'ha fet amb les illes Medes i els aiguamolls de l'Estartit, o la declaració del cap de Creus com a primer parc natural amb protecció marítima i terrestre de Catalunya; Cadaqués, Castelló d'Empúries, l'Escala, Tossa o Pals han optat per potenciar el seu patrimoni, en aquest cas històric i monumental, com a principal estratègia de renovació; altres municipis han potenciat la gastronomia, l'oferta cultural (Festivals de Música de Peralada, Torroella de Montgrí o Sant Feliu de Guíxols) o el patrimoni natural a partir de l'oferta del senderisme o la incorporació del rerepaís com a oferta turística.

El denominador comú de totes aquestes iniciatives ha estat el protagonisme dels ajuntaments, de l'escala local, i l'atomització i la fragmentació de l'espai s'ha convertit en una de les característiques essencials de la gestió turística de la Costa Brava del final del segle XX.